

UDK 325.2(091)(497.15) "1909"

FIKRET KARČIĆ, MUSTAFA JAHIĆ

JEDNA VAŽNA FETVA O PITANJU ISELJAVANJA BOSANSKIH MUSLIMANA U VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE

U literaturi o problemu iseljavanja bosanskih Muslimana u postosmanskom periodu, vjersko-pravni aspekt iseljenja nije šire razmatran. Ako se ima i vidu da islamski vjerezakon (*šerijat*) za muslimane ima važne funkcije i izvan pozitivno-pravne sfere kao politički, ideološki i psihološki faktor, te elemenat društveno-normativne kulture, očigledno je da i pojava iseljavanja bosanskih Muslimana (*hidžret*) u postosmanskom periodu ne može biti svestrano istražena bez tretiranja vjersko-pravne dimenzije.

Osnovno pitanje koje se u tom kontekstu postavlja jeste kakvu su vjersko-pravnu kvalifikaciju iseljavanja dali muslimanski učenjaci. Kako je poznato, takve kvalifikacije daju se u vidu vjersko-pravnih mišljenja (*fetva*) koje na upit zainteresovanih lica izdaju muslimanski učenjaci ili u vidu posebnih rasprava (*risala*).

U slučaju iseljavanja bosanskih Muslimana u vrijeme austroугarske uprave postoje, prema našim saznanjima, dva teksta koja su sa šerijatsko-pravnog aspekta bave hidžretom.

Prvi tekst je *Poslanica o hidžri (Risale fi l-hidžre)* koju je napisao poznati bosanski alim i prvi reisu-ulema Mehmed Teufik Azapagić (1838-1918). Kao tuzlanski muftija on je 1884. napisao tu poslanicu na arapskom jeziku, da bi je dvije godine kasnije list *Vatan* štampao na turskom jeziku, u nešto skraćenoj formi. U ovom radu M. T. Azapagić dokazivao je da ne postoje šerijatski razlozi za iseljavanje Muslimana nakon okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije. Tekst je široko distribuiran da bi smanjio talas prvih bosanskih muhadžira. Sam sadržaj *Poslanice o hidžri* ostao je nepoznat izvan kruga muslimanskih učenjaka i osmanista sve do 1990, kada je Osman Lavić, bibliotekar Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, objavio njen prevod (*Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XV-XVI, str. 197-222).

Drugi tekst je fetva koju je izdao i objavio egipatski učenjak Muhamed Rešid Rida u časopisu *el-Menar* 1909 (knj. XII, str. 410-415). Ova fetva uslijedila je kao odgovor na pitanje koje je jedan čitalac iz Bosne postavio uredniku i vlasniku čuvenog *el-Menara*. Pitanje i odgovor objavljeni su pod naslovom *Hidžra i propisi u vezi s njom koji se odnose na Muslimane u Bosni, (el-Hidžretu ve hukmu muslimi Busna fiha)*. Ova fetva smatra se veoma značajnom te je uvrštena u bibliografsku bilješku uz odrednicu *Hidžra*, objavljenu u drugom izdanju *Enciklopedije islama (The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Supplement, fascicules 5-6, Leiden 1982, pp. 368)*. I pored svega toga u našoj nauci o ovoj fetvi nema pomena. U namjeri da skrenemo pažnju na ovaj važan dokument odlučili smo se za integralan prevod njegovog teksta, uz odgovarajuće bilješke, te kratku analizu njegovog sadržaja i okolnosti njegovog nastanka.

Inicijativu za donošenje ove fetve dao je čitalac *el-Menara* iz Bosne, potpisan kao "Muhamed Z.H.D. Tarabar, učenik Fejzije medrese u Travniku". Daljim istraživanjem utvrdili smo da je riječ o Muhamedu Zahirudinu Tarabaru (1882-1957) koji je nakon završene osnovne škole u Zenici pohađao i završio medresu Fejziju u Travniku. Kasnije je službovao kao muderis, imam, mualim i hatib u Derventi. Služio se sa sva tri

islamska orijentalna jezika i redovno je primao časopise iz islamskog svijeta. Očigledno je da je takvo usmjerenje ponio iz učeničkih dana kada je čitao čuveno glasilo islamskog reformističkog pokreta i u pismu njegovom uredniku iskazao dobro poznavanje arapskog jezika.¹

Molba za izdavanje fetve o problemu iseljavanja bosanskih Muslimana upućena je Muhamedu Rešidu Ridi (1865–1935), istaknutoj ličnosti islamskog reformističkog pokreta s kraja 19. i prvih decenija 20. vijeka. M. R. Rida je najpoznatiji učenik čuvenog egipatskog reformatora Muhameda Abduhu (1849–1905). M. R. Rida je u Abduhuovu liberalnu ideju reforme unio brojne elemente obnoviteljske ideologije hambelijske vjersko–pravne škole. Takva pozicija u literaturi je označena kao egipatsko–sirijska *selefije* škola, odnosno ortodokсни reformizam.²

Radi širenja reformističkih ideja M. R. Rida je 1898. pokrenuo časopis *el-Menar (Svjetionik)* koji je lično uređivao sve do svoje smrti. Ovaj časopis je bio veoma uticajan među muslimanskim obrazovanim krugovima od Singapura do Kazana. Posebno je bila čitana rubrika "Vjersko–pravna mišljenja" (*el-Fetava*). Odgovarajući na pitanja čitalaca, M.R. Rida davao je ideji reforme konkretan oblik. Časopis *el-Menar* imao je čitaoce i u našim krajevima. O tome svjedoči i određen broj prevedenih članaka iz *el-Menara* koji su objavljeni u bosanskoj muslimanskoj periodici. Na tim člancima obrazovali su se predstavnici muslimanskog reformističkog pokreta koji se i u Bosni i Hercegovini javio prvih decenija austrougarske vlasti.³

Pitanje koje je M. Z. Tarabar uputio M. R. Ridi tiče se šerijatsko–pravnih posljedica austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine. Ova zemlja je, naime, kao osmanlijska pokrajina spadala u *daru–l–islam* (islamsku zemlju), što znači zemlju kojom upravlja muslimanski vladar, odnosno u kojoj vlada islamsko pravo. Akt austrougarske okupacije nije promijenio šerijatsko–pravnu kvalifikaciju Bosne i Hercegovine, pošto time nije pravno dirano u pitanju osmanlijskog suvereniteta. Nove okolnosti nastupile su aktom aneksije, kada je Bosna i Hercegovina pripojena Dvojnoj Monarhiji. Među ulemom se javila dilema: da li je Bosna i Hercegovina nakon akta aneksije i dalje očuvala karakter *daru–l–islama* ili je postala teritorijom *daru–l–harb* (neprijateljska zemlja). S tom kvalifikacijom povezano je i pitanje iseljavanja muslimanskog stanovništva. Prema klasičnoj pravnoj doktrini hidžret iz *daru–l–harba* u *daru–l–islam* je preporučljiv akt, a ukoliko su muslimani spriječeni da u slobodi praktikuju svoju vjeru, iseljavanje postaje obaveza.⁴

Neki nepoznati turski propovjednik (*vaiz*) upravo je zastupao mišljenje da je Bosna i Hercegovina postala područje "neprijateljske zemlje", da su muslimanima nevaljani vjerski obredi koji se vrše pod austrougarskom vlašću uključujući i sklapanje brakova i da su zbog toga muslimani obavezni da se isele u neku "islamsku zemlju". Takvi stavovi uznemirili su lokalno muslimansko stanovništvo pa je M. Z. Tarabar zamolio vlasnika i urednika *el-Menara* za autoritativno šerijatskopravno tumačenje.

U dužem i veoma argumentovanom odgovoru M. R. Rida u cjelini je odbacio ocjenu i mišljenje nepoznatog turskog vaiza. Nakon iscrpnog pregleda stavova muslimanskih učenjaka o ustanku hidžre, M. R. Rida je zaključio da među islamskom ulemom postoji saglasnost o tome da je hidžra za muslimane obavezna u dva slučaja. Prvi slučaj je ukoliko im je nemoguće u jednoj zemlji održati vjeru zbog smutnje, prisilnog prevjeravanja ili navođenja na kršenje vjerskih propisa. Drugi slučaj je, ukoliko je potrebno da muslimani iz jednog kraja učestvuju u legalnoj odbrani muslimanske zajednice (*džihad*). Konstatujući da se

1 Za podatke o M.Z. Tarabaru zahvaljujem mr Džemaludinu Šestiću iz Zenice i hafizu Mahmutu Traljiću iz Sarajeva.

2 Više o tome, vid. dr Fikret Karčić, *Društveno–pravni aspekt islamskog reformizma*, Sarajevo 1990, str. 126–131.

3 Vid. F. Karčić, *op. cit.*, 197–241.

4 *Hidžra The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Supplement, Fascicules 5–6, Leiden 1982, str. 368.*

ova posljednja situacija očigledno ne veže za bosanske muslimane, M. R. Rida zaključuje da se na njih ne odnosi ni prvi slučaj, "mada to oni sami bolje znaju". Veliki reformator je, takode, odbacio i ocjenu turskog vaiza o nevaljanosti vršenja islamskih obreda i sklapanja brakova u Bosni i Hercegovini. istakao je da na valjanost ovih poslova nemaju uticaja vjersko-pravne kvalifikacije jedne zemlje.

M. R. Rida nije nigdje u ovoj fetvi dao vlastitu vjersko-pravnu kvalifikaciju Bosne i Hercegovine nakon austrougarske aneksije. Smatrao je, vjerovatno, da to bosanski alimi dobro znaju. Međutim, konačni sud u njegovoj fetvi o neobaveznosti hidžre i valjanosti vršenja vjerskih obreda govori u prilog teze da je on smatrao da Bosna i Hercegovina i dalje zadržava svojstvo *daru-l-islama*.

Takvu konstataciju izrekao je 1884. bosanski alim M. T. Azapagić, obrazlažući to okolnošću da za vjersko-pravnu kvalifikaciju jedne teritorije nije presudno ko drži političku vlast, već koje pravo se primjenjuje. To se najbolje vidi u pravničkom definisanju uslova koji se traže za zaključak da je jedna "islamska zemlja" postala "neprijateljskom zemljom". Naime, klasični pravnici definisali su *daru-l-harb* kao zemlju u kojoj vlast pripada nemuslimanima, odnosno u kojoj je potpuno nemoguće primjenjivati islamski vjerozakon.⁵ To je, dalje, zemlja koja nema prijateljske odnose sa muslimanskim svijetom i koja je stalni izvor opasnosti za *daru-l-islam*. Nije, dakle, svaka nemuslimanska država "neprijateljska teritorija".

Ako u jednoj zemlji u kojoj politička vlast pripada nemuslimanima, muslimani imaju pravo da javno praktikuju svoju vjeru (ezan, džemat, namaz, hadž itd.) i primjenjuju šerijatsko pravo, makar u personalnim pitanjima, ta zemlja ima svjersko-pravnog stanovišta karakter *daru-l-islama*.⁶ Takav stav usvojili su šerijatski pravnici i nakon mongolske invazije na Abasijski hilafet, kada su zaključili da su teritorije pod mongolskom upravom i dalje *daru-l-islam*, pošto muslimani u njima mogu javno iskazivati svoju vjeru i pošto su kadije za njih i dalje nadležna vlast.

O tome kakve je konkretne efekte proizvela fetva M. R. Rida u Bosni i Hercegovini i kakav je bio njen prijem u redovima bosanske uleme potrebno je izvršiti dalja istraživanja. Osnovano se može pretpostaviti, s obzirom na autoritet učenjaka koji je ovu fetvu izdao, da je njen uticaj na zaustavljanje ili usporavanje procesa iseljavanja muslimanskog stanovništva bio značajan.

HIDŽRA I PROPISI U VEZI S NJOM KOJI SE ODOSE NA MUSLIMANE U BOSNI

(Pitanje 25) Od čitaoca iz Bosne⁷

Nakon pozdrava Vama, časni, veliki učitelju, bez premca učeni razboriti i odlučni, islamski autoritetu, vodo sljedbenika istine i ponosu ljudskog roda, priznati, potpuni i istaknuti učenjaku praktičaru, pronicljivi naučniče, precizni, mudri filozofe, oštromni spisatelju, najistaknutiji u vome dobu, gospodine naš, prijatelju i duhovni vodo, šejh Muhamed Rešid Rida – da mu Allah podari dug život i da ga proživi na najbolji način.

U ime Boga Milosnog i Premilosnog. Hvala Bogu Uzvišenom i Veličanstvenom. Neka je milost i spas na našeg starješinu, pomagača i utjehu, Njegovog Poslanika, propovjednika Božjeg puta, našeg starješinu

5 Džematuddin Atijje, en-Nazarijetul-amme li-š-šeriat-l-islamijje, (-), 1988, str. 272.

6 Mehmed Teufik Azapagić, *Risala o hidžri*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. XV–XVI, str. 204–205.

7 Čitalac koji moli za odgovor je veliki simpatizer i prijatelj *Menara*. Pretjerano nas hvali biranim riječima zbog čega nam je i nezgodno. Njegovo pismo, ipak, u cjelini objavljujemo postupajući onako kako smo i do sada radili: da objavimo doslovni tekst pitanja, što je, inače, praksa naših ranijih učenjaka. Dopusitali smo jedino ispravke nekih jezičkih grešaka.

Izvor: *EL – MENAR*, Vol. XII (1327), str. 410–415.

Muhameda, zatim na njegovu porodicu kao i njegove časne i neporočne drugove, sljedbenike njegovog puta, kao i one koji su njih slijedili u dobročinstvu sve do Dana sakupljanja i polaganja računa.

Obavijestilo me je nekoliko prijatelja da je jedan istaknuti istambulski učenjak pristao da održi vaz u jednoj gradskoj džamiji kod nas. Između ostalog govorio je i o obavezi hidžre za nas, zatim nevaljanosti sklapanja braka i tome slično zbog toga što je Austrija anektirala Bosnu i Hercegovinu pripojivši je kao dio vlastite teritorije. Takođe je istakao i nevaljanost vršenja osnovnih islamskih obaveza pod njenom vlašću, općenito namaza u šta ulazi i džuma-namaz, zatim posta, hadža i zekata. Većina prisutnih koji su to čuli dosta se uznemirila misleći da je istina to što je rekao.

Zato, gospodine moj, prijatelju i utjeho, pomagaču istine i Suneta, koritelju prezrenih i odvratnih novotarija u vjeri, rastjerivaču tmine sa ovoga naroda kome je ukazana milost, sljedbeniče Umeta, uzoru među vodama, milosti Božja ovom pravovjernom narodu!

Želio bih, Vaša uzoritosti, da izvolite s jasnim i nedvosmislenim odgovorom na tvrdnje ovog učenjaka, ravnajući se pri tome prema Knjizi i lijepomo Sunetu, kako to Vi inače činite, sa jakim i zadovoljavajućim šerijatskim argumentima i dokazima, zašto se takođe zalažete na stranicama sjajnoga *Menara* – Allah ga obasipao svojim svjetlom – sve do Dana sakupljanja i odluke a u životu blagoslovio uzoritog njegovog vlasnika i urednika kao što inače postupa sa onima koji su mu bliski među bogobojažnim robovima. Nagradio ga, takođe, kao što nagraduje dobročinitelje među svojim iskrenim robovima. On je moćan da učini sve što želi. Za odgovor,

Molilac i predlagач

Čitalac svjetlog *Menara* i Vaš iskreni i pokorni prijatelj, prijatelj prijatelja svjetloga *Menara* i njegovog vlasnika, njihov ljubitelj i neprijatelj njihovih neprijatelja nemoćan, slabi i bijedni, onaj kome je potrebna milost Moćnog Velikog Gospodara, prašina s nogu pomagača istine Muhamed Z.H.D. (Zahirudin) Tarabar, učenik Fejzije medrese u Travniku (Bosna)

Odgovor

Nema sumnje da je onaj Turčin u cjelini pogriješio u vezi s onim što je rekao. Ispravno je da hidžra nije potrebna kao lična obaveza za onoga ko može praktikovati svoju vjeru siguran da ga u tome niko ne uznemirava, bilo to u vidu prisile da napusti vjeru ili zabrane vršenja njenih obreda i postupanja prema njenim propisima. O tome govori Aiša,⁸ kao se navodi u Buhariji.⁹ Kada je pitana o hidžri rekla je: "Nema hidžre danas kao onda kad je vjernik bježao sa svojom vjerom Allahu i Njegovom Poslaniku bojeći se da ne bude zaveden. A što se tiče današnjeg vremena, Allah je objavio Islam tako da vjernik služi svome Gospodaru gdje god želi." Osnova ovog pitanja je ajet (IV:97) "Kada budu uzimali duše onima koji su se prema sebi ogriješili, meleki će upitati..." (o ovome će biti riječi kasnije). O tome postoje hadisi i mišljenja učenjaka od kojih ćemo spomenuti najvažnija. Ispravno je ono što je s ovim u vezi navedeno u hadisu Ibn Abasa¹⁰ od Ahmeda,¹¹ dvojice šejhova¹² i autora tri Sunena¹³ kada su prenijeli da je Vjerovjesnik, Božiji mir i spas na njega i njegovu porodicu, rekao: "Nema hidžre poslije osvojenja (feth) ali postoji džihad i težnja pa ako se bojite a vi bježite".

8 Časna supruga Muhameda (a.s.), prenosilac brojnih obavijesti o praksi Božjeg Poslanika.

9 Zbirka hadisasa punim naslovom *el-Džami' u-s-sahih*, koju je sačinio jedan od najvećih autoriteta za islamsku tradiciju Muhamed ibn Ismail Buhari (810–870).

10 Abdulah ibn Abas (u.687), drug Božjeg Poslanika.

11 Enes ibn Malik (u.709), drug Božjeg Poslanika.

12 Pod "dvojom šejhova" u hadiskoj nauci misli se na učenjake Muhameda ibn Ismaila Buharija i Muslima ibn Hadžadža (820–875).

13 Autori "tri Sunena" (posebna zbirka hadisa) su Ebu Davud (817–889), Tirmizi (824–892) i Nesai (830–910).

Slično se prenosi od Aiše u oba Sahina. Prenose Ahmed,¹⁴ Nesai,¹⁵ Ibn Madže,¹⁶ Taberani¹⁷ i drugi od Abdulah ibn Sa'da¹⁸ da je Vjerovjesnik, Božji mir i spas na njega i njegovu porodicu rekao: "Hidžra ne prestaje sve dok traje borba sa neprijateljem". S ovim je u saglasnosti i hadis Ibn Abasa o obavezi odlaska u borbu onih koji su pozvani na legalni džihad i napuštanje domovine zbog toga. Toga, međutim, danas nema.

Što se tiče hadisa Džerir ibn Abdulaha¹⁹ koji su naveli Ebu Davud²⁰ i Tirmizi²¹ a koji glasi "Odričem se svakog muslimana koji živi među mnogobošcima" i komentara tog hadisa riječima "Oni se ne viđaju", njegovu predaju potvrđuju Buhari i Ebu Hatim²² i drugi i vežu ga za Kajs ibn Ebi Hazima²³ dok u dokazivanju prenosilaca postoji poznato mimoilaženje u izvorima. Taberani ga prenose kao "povezanu" predaju. Taj hadis se, međutim, ne odnosi na stanovnike Bosne, jer oni ne žive među mnogobošcima. Islam je imao posebnu politiku prema arapskim mnogobošcima. Na tu temu postoji i hadis od Muavije²⁴ koga prenose Ahmed, Ebu Davud i Nesai na koji smo ukazali u prethodnom pasusu a to je kađa veli da je čuo Božjeg Poslanika gdje kaže: "Hidžra neće prestati sve dok ne prestane pokajanje. Pokajanje neće prestati sve dok sunce ne izađe sa zapada". Za ovaj hadis Hitabi²⁵ kaže da za njegov lanac prenosilaca ima prigovora.

Što se tiče mišljenja učenjaka o propisima koji proizilaze iz ovih hadisa spomenućemo Ševkanija²⁶ koji u komentaru djela "Munteka" između ostalog kaže: "Okolo usaglašavanja hadisa koji se tiču ovog pitanja postoje mimoilaženja". Tako Hitabi i još neki tvrde da je hidžra u početku Islama bila stroga obaveza (farz) za one koji su prihvatili Islam. To je bilo zbog toga što su muslimani u Medini bili malobrojni i bilo je potrebno da se formira društvena zajednica. Međutim, pošto je Meka osvojena i stanovništvo počelo masovno prihvatiti Islam prestala je obaveznost hidžre u Medinu. Ostali su samo džihad i težnja kao obaveza za one koje neprijatelj napadne ili dode do njih. Hafiz (Ibn Hadžer)²⁷ kaže da je cilj propisa o obaveznosti hidžre da se novoobraćeni muslimani spasu od progona nevjernika koji su nastojali da ih na taj način odvrate od vjere Islama. Tim povodom objavljen je ajet: "Kada budu uzimali duše onima koji su se perma sebi ogriješili, meleki će upitati: Šta je bilo s vama? – Bili smo potlačeni na Zemlji – odgovoriće. – Zar Allahova zemlja nije prostrana i zar se niste mogli nekud iseliti? – reći će meleki, i zato će njihovo prebivalište biti džehennem, užasno je on boravište." (IV:97). Ovaj ajet ostaje da važi kao odredba koja daje pravo onome ko primi Islam u nevjerničkoj zemlji (*daru-l-kufr*) da je napusti ukoliko je u mogućnosti da to učini. Maverdi²⁸ kaže da ukoliko je neko u mogućnosti da javno manifestuje svoju vjeru u nekoj nevjerničkoj zemlji, ta zemlja za njega postaje *islamska zemlja (daru-l-islam)* pa je bolje da u njoj živi nego da je napusti, jer postoji nada da će još neko primiti Islam. Ne postoji nikakva bojazan da je ovo mišljenje u

14 Ahmed ibn Hanbel (780–856), poznati autoritet u hadisu i učenjak za koga se veže jedna od četiri vjerskopravne škole u sunijskom Islamu.

15 Vid, bilj. 6.

16 Isto.

17 Ebu Kasim Sulejman Taberani (873–970), hadiski autoritet.

18 Abdulah ibn Sad (u.696), drug Božjeg Poslanika.

19 Džerir ibn Abdulah (u. oko 684), drug Božjeg Poslanika.

20 Vid, bilj. 6.

21 Vid, bilj. 6.

22 Ebu Hatim Busti (u.965), istoričar, geograf i muhadis.

23 Kajs ibn Ebi Hazim (u. oko 717), drug Božjeg Poslanika.

24 Emevijski (omajadski) halifa. Vladao je 660–679.

25 Hamed ibn Muhamed el-Hitabi (929–998), muhadis.

26 Muhamed ibn Ali Ševkani (1759–1834), iz Jemena, jedan od začetnika islamskog reformističkog pokreta u moderno doba. Često citiran u djelima M. Rešida Ride.

27 Ibn Hadžer Askalani (1372–1449), istaknuti stručnjak u hadisu, istoriji i fikhu.

28 Ali ibn Muhamed Maverdi (u. 1031), istaknuti šerijatski pravnik klasičnog perioda.

Slično se prenosi od Aise u oba Sahina. Prenose Ahmed,¹⁴ Nesai,¹⁵ Ibn Madže,¹⁶ Taberani¹⁷ i drugi od Abdulah ibn Sa'da¹⁸ da je Vjerovjesnik, Božji mir i spas na njega i njegovu porodicu rekao: "Hidžra ne prestaje sve dok traje borba sa neprijateljem". S ovim je u saglasnosti i hadis Ibn Abasa o obavezi odlaska u borbu onih koji su pozvani na legalni džihad i napuštanje domovine zbog toga. Toga, međutim, danas nema.

Što se tiče hadisa Džerir ibn Abdulaha¹⁹ koji su naveli Ebu Davud²⁰ i Tirmizi²¹ a koji glasi "Odričem se svakog muslimana koji živi među mnogobošcima" i komentara tog hadisa riječima "Oni se ne vidaju", njegovu predaju potvrđuju Buhari i Ebu Hatim²² i drugi i vežu ga za Kajs ibn Ebi Hazima²³ dok u dokazivanju prenosilaca postoji poznato mimoilaženje u izvorima. Taberani ga prenose kao "povezanu" predaju. Taj hadis se, međutim, ne odnosi na stanovnike Bosne, jer oni ne žive među mnogobošcima. Islam je imao posebnu politiku prema arapskim mnogobošcima. Na tu temu postoji i hadis od Muavije²⁴ koga prenose Ahmed, Ebu Davud i Nesai na koji smo ukazali u prethodnom pasusu a to je kada veli da je čuo Božjeg Poslanika gdje kaže: "Hidžra neće prestati sve dok ne prestane pokajanje. Pokajanje neće prestati sve dok sunce ne izađe sa zapada". Za ovaj hadis Hitabi²⁵ kaže da za njegov lanac prenosilaca ima prigovora.

Što se tiče mišljenja učenjaka o propisima koji proizilaze iz ovih hadisa spomenućemo Ševkanija²⁶ koji u komentaru djela "Munteka" između ostalog kaže: "Okolo usaglašavanja hadisa koji se tiču ovog pitanja postoje mimoilaženja". Tako Hitabi i još neki tvrde da je hidžra u početku Islama bila stroga obaveza (farz) za one koji su prihvatili Islam. To je bilo zbog toga što su muslimani u Medini bili malobrojni i bilo je potrebno da se formira društvena zajednica. Međutim, pošto je Meka osvojena i stanovništvo počelo masovno prihvatiti Islam prestala je obaveznost hidžre u Medinu. Ostali su samo džihad i težnja kao obaveza za one koje neprijatelj napadne ili dode do njih. Hafiz (Ibn Hadžer)²⁷ kaže da je cilj propisa o obaveznosti hidžre da se novoobraćeni muslimani spasu od progona nevjernika koji su nastojali da ih na taj način odvrte od vjere Islama. Tim povodom objavljen je ajet: "Kada budu uzimali duše onima koji su se perma sebi ogriješili, meleki će upitati: Šta je bilo s vama? – Bili smo potlačeni na Zemlji – odgovoriće. – Zar Allahova zemlja nije prostrana i zar se niste mogli nekud iseliti? – reći će meleki, i zato će njihovo prebivalište biti džehennem, užasno je on boravište." (IV:97). Ovaj ajet ostaje da važi kao odredba koja daje pravo onome ko primi Islam u *nevjerničkoj zemlji* (*daru-l-kufr*) da je napusti ukoliko je u mogućnosti da to učini. Maverdi²⁸ kaže da ukoliko je neko u mogućnosti da javno manifestuje svoju vjeru u nekoj *nevjerničkoj zemlji*, ta zemlja za njega postaje *islamska zemlja* (*daru-l-islam*) pa je bolje da u njoj živi nego da je napusti, jer postoji nada da će još neko primiti Islam. Ne postoji nikakva bojazan da je ovo mišljenje u

14 Ahmed ibn Hanbel (780–856), poznati autoritet u hadisu i učenjak za koga se veže jedna od četiri vjerskoppravne škole u sunijskom Islamu.

15 Vid, bilj. 6.

16 Isto.

17 Ebu Kasim Sulejman Taberani (873–970), hadiski autoritet.

18 Abdulah ibn Sad (u.696), drug Božjeg Poslanika.

19 Džerir ibn Abdulah (u. oko 684), drug Božjeg Poslanika.

20 Vid. bilj. 6.

21 Vid, bilj. 6.

22 Ebu Hatim Busti (u.965), istoričar, geograf i muhadis.

23 Kajs ibn Ebi Hazim (u. oko 717), drug Božjeg Poslanika.

24 Emevijski (omajadski) halifa. Vladao je 660–679.

25 Hamed ibn Muhamed el-Hitabi (929–998), muhadis.

26 Muhamed ibn Ali Ševkani (1759–1834), iz Jemena, jedan od začetnika islamskog reformističkog pokreta u moderno doba. Često citiran u djelima M. Rešida Ride.

27 Ibn Hadžer Askalani (1372–1449), istaknuti stručnjak u hadisu, istoriji i fikhju.

28 Ali ibn Muhamed Maverdi (u. 1031), istaknuti šerijatski pravnik klasičnog perioda.

sukobu sa hadisima koji govore o zabrani prebivanja u *nevjermičkoj zemlji*. Hitabi, takođe, tvrdi da je hidžra propisana kao farz nakon što je Vjerovjesnik, Božji mir i spas na njega i njegovu porodicu, preselio u Medinu da bi mu se muslimani pridružili u borbi i da bi od njega naučili vjerske propise. Allah (dž.š.) to potvrđuje u mnogim ajetima uključujući čak i kidanje obaveza zaštite između onih koji su odselili i koji su ostali. ("A onima koji vjeruju, a koji se nisu iselili – vi ne možete sve dok se ne isele, zaštitnici biti" – VIII: 72). Međutim, pošto je Meka osvojena a narod iz svih plemena prihvatio Islam prestala je hidžra biti obavezom a ostali preporukom. Begavi²⁹ u djelu "Šerhu-s-sunneti" navodi i druge mogućnosti usaglašavanja teksta hadisa pa riječi "Nema hidžre poslije osvojenja" znače "iz Meke u Medinu" a riječi "ne prestaje" znači da onaj ko prihvati Islam ima pravo da preseli iz *nevjermičke zemlje* u *islamsku zemlju*. Isto tako smatra da postoji mogućnost i drugačijeg razumijevanja a to je da "Nema hidžre" znači da nema seobe Vjerovjesniku, Božji mir i spas na njega i njegovu porodicu, iz zemlje u koju se može vratiti samo uz dozvolu. Riječi "ne prestaje" odnose se na Arape i njima slične koji sele na drugačiji način od gore opisanog. Ibn Omer³⁰ jasno objašnjava namjeru iskaza Ismailija³¹ da poslije osvojenja (Meke) prestaje hidžra Božjem Poslaniku, Božji mir i spas na njega i njegovu porodicu, ali ne prestaje ondje gdje se vode borbe s nevjericima, to jeste sve dok na svijetu postoji nevjermičkih država. Hidžra je iz takve zemlje obavezna za onoga ko primi Islam a boji se da ne bude zaveden. Smisao ovoga je da bi prestao razlog za hidžru onda kada bi bilo moguće da na svijetu ne bude nevjermičkih država. Ibn Tin³² je iznio stav da je hidžra iz Meke u Medinu bila obavezna i da je onaj koji je bez opravdana razloga ostao u Meki nakon hidžre Vjerovjesnika postao nevjernik. Ovo je tvrdio i Hafiz ali to kao stav nije prihvaćeno. Prema Ibn Arebiju³³ hidžra je izlazak iz *neprijateljske zemlje (daru-l-harb)* u *islamsku zemlju* i u vrijeme Vjerovjesnika, Božji mir i spas na njega i njegovu porodicu, bila je farz. Nakon Vjerovjesnika hidžra je i dalje farz za onoga ko se boji za sebe. U djelu Bahr³⁴ kaže se da je hidžra iz *nevjermičke zemlje* obavezna na osnovu jednoglasnog mišljenja učenjaka tamo gdje se muslimani potiču na masovno grijehenje činjenjem ili nečinjenjem ili pritiskom od strane vladara. Džafer ibn Mubešir³⁵ i još neki učenjaci smatrali su da je hidžra obavezna i iz *griješničke zemlje (daru-l-fisk)* analogno obavezi hidžre iz *nevjermičke zemlje*. Međutim, ova analogija nije valjana. Ispravno je da hidžra nije obavezna iz *griješničke zemlje* jer je to *islamska zemlja*. Poistovjećivati *islamsku zemlju* sa *nevjermičkom zemljom* samo zato što se u njoj javno griješi nije saglasno sa naukom o predajama niti sa naukom o sadržini tih predaja. Postoji više djela vjerskih pravnikâ u kojima se obrazlažu kategorije država i razlozi koji opravdavaju odustajanje od hidžre.

Međutim, nije potrebno da ih ovdje navodimo. Suština svega što je rečeno o komentarima hadisa koji se odnose na ovu temu jeste navod Ševkanija.

Mogu reći da se učenjaci razilaze u svim aspektima ovog problema osim u dva. Saglasni su, naime, bez izuzetka da je hidžra obavezna u dva slučaja. Prvo, kada je muslimanima nemoguće održati vjeru zbog smutnje koja muslimane tjera u nevjerstvo ili navodi na kršenje vjerskih odredaba bilo činjenjem, nečinjenjem ili iz neznanja. Drugo, borba za vjeru odnosno za zaštitu islamske misije i sigurnost muslimana u svojoj vjeri i istini. To znači da je hidžra obavezna za onoga ko ne može održati svoj uvjeru bilo kao pojedinac bilo kao skupina i za onoga ko je potreban za vođenje džihada te njegovo učešće ojačava muslimane i koristi im u nužnoj

29 Ebu Muhamed Husejn Begavi (u.1117 ili 1122), poznati komentator Kur ana.

30 Abdulah ibn Omer (u.692 ili 693), drug Božjeg Poslanika, sin halife Omera, jedan od autoriteta rane medinske škole.

31 Ebu Bekr Isaili (u.?).

32 Nemamo bliže identifikacije.

33 Ibn Arebi (1165-1240), glasoviti muslimanski mističar panteističkog smjera.

34 *el-Bahr-raik*, zbornik hanefijske vjersko-pravne škole čiji je autor Ibn Nudžejm (1520-1563).

35 Nemamo bliže identifikacije.

zakonitoj odbrani. Što se tiče ovog drugog slučaja, očigledno je da se on ne odnosi na stanovnike Bosne, kako je već navedeno. Ne mislim, takođe, da se i prvi slučaj kod njih događa, mada to oni sami bolje znaju.

U kategoriji prvog slučaja hidžre spada i hidžra kao obaveza radi sticanja znanja ukoliko za to postoji potreba. Tako, ukoliko neko ne otpuče da bi se obrazovao i druge podučavao kada se vrati, griješni su svi oni koji su ostali uskraćeni za tu nauku u svojoj domovini. Postoji takođe i hidžra iz mjesta u kome je zavladao griješenje i javno vršenje ružnih djela a odgoj u duhu bogobojažnosti i dobročinstva postao nemoguć. Ibn Vehb³⁶ prenosi od Malika da je ovaj rekao: "Trebalo napustiti onu zemlju u kojoj se otvoreno čine pokudene stvari i u takvoj zemlji ne može se nastaniti". U "Sahihu" se prenosi da je Ebu Derda³⁷ kao razlog napuštanja Muavijine države naveo okolnost da je ovaj objavio poslovanje s kamatom i dozvolio prodaju zlatnih čaša za cijenu veću od njihove težine. Na jednom drugom mjestu Malik kaže da kada u jednoj zemlji prevlada laž nad istinom u njoj zavlada nered a u zemlji u kojoj se postupa protivpravno ne treba živjeti.

Na ovo mogu da kažem da se prethodni stav odnosi na pojedince koji ne mogu da otklone vršenje zabranjenih djela. Međutim, ukoliko se nade grupa koja je u stanju da to učini, obaveza im je da otklanjaju vršenje zabranjenih djela a ne da čine hidžru.

Ukoliko neko kaže da ovo što smo naveli spada u prvi slučaj obaveznosti hidžre, mi ti kažemo da ga smatraš drugim slučajem, jer je to formalno pitanje. Međutim, nema nikakve potrebe za analogijom između nevjerovanja i griješenja da bi se opravdala hidžra iz mjesta u kome je zavladao griješenje a otežano dobročinstvo ili tamo gdje je teško biti pobožan i činiti dobra djela.

Sušтина rečenog je u tome da je musliman obavezan da bude pravedan i da čini dobra djela kako ga na to upućuje njegova vjera. Ukoliko ne bude mogao tako raditi u jednoj zemlji dužan je odseliti tamo gdje to može. U protivnom, učinio je nasilje prema samom sebi. Takvome će se na Sudnjem danu, kada se bude opravdavao tlačenjem nevjernika i griješnika koji su ga spriječili da radi kako mu vjera nalaže, reći: "Zar Allahova zemlja nije prostrana i zar se niste mogli nekud iseliti"?

Što se tiče tvrdnji turskog vaizda da je neispravno sklapanje muslimanskih brakova i vršenje islamskih obreda u Bosni nakon što ju je Austrija anektirala–takva tvrdnja je neispravna. Tako nešto može reći samo neznanica, pa čak kada se nebi dopuštalo nešto što je Allah (dž.š.) zabranio muslimanima, jer je ovaj neznanica muslimane koji su slušali njegov vaz doveo u situaciju da posumnjaju u svoje obrede i sklopljene brakove. Kako je poznato, vaz je objašnjavanje Božje Knjige i Suneta Božjeg Poslanika i ne može u sebi sadržavati ovakve tvrdnje i neistine. Tako, kada neko od muslimana koji se drže Božjeg užeta zamoli za objašnjenje od nekog ko se pokuša čak i našaliti na račun njihove vjere, oni od njega zatraže da to potkrijepi Kur'anom i Sunetom. Ako to potvrdi sa oba izvora muslimani ga prihvate, inače, suprotstavljaju se tome i odbacuju ga.

U pitanjima vjerskih obreda i braka nema nikakve razlike između muslimana koji žive u *nevjerničkoj zemlji* ili u *islamskoj zemlji*. Postoje, međutim, propisi koji su u vezi sa političkim, građanskim i vojnim odnosima, s tim što neki u sferu politike ubrajaju i džuma–namaz. Nesporno je da hidžra nije ustanova koja ima obaveznost kao što je to bilo u vrijeme Vjerovjesnika, Božji mir i spas na njega i njegovu porodicu, da bi mu muslimani pomogli i od njega učili. Osim toga, muslimani su žestoko progonjeni prije osvojenja Meke a uz to u Sunetu nije ništa spomenuto u pogledu kazne za one koji nisu iselili, kako tvrdi ovaj propovjednik neznanica. Ahmed, Muslim, autori Sunena i drugi prenose hadiz od Burejde da je Božji Poslanik rekao: "Kada sretnoš protivnike mnogobošce pozovi ih na tri stvari. Pa na koje god ti potvrdno odgovore a ti prihvati i budi zadovoljan. Prvo, pozovi ih u Islam. Ukoliko odgovore potvrdno a ti prihvati i budi zadovoljan. Zatim ih pozovi da se pridruže iseljenim muslimanima i upoznaj ih da im u tom slučaju pripada isto ono što pripada

36 Vjerovano se radi o istaknutom pravniku malikijske vjersko–pravne škole (u.812).

37 Ebu Derda Ensari Hazredži (u.652), drug Božjeg Poslanika.

Фикрет Карчић, Мустафа Јахић: Једна важна фетва –
Прилози, Сарајево, XXV, 27 (1991);

i muhadžirima. Ako odbiju da se isele ukaži im da će imati položaj muslimana-beduina, da će potpadati pod propise koje važe za vjernike i neće imati udio u ratnom plijenu ukoliko se ne budu borili zajedno sa muslimanima. Ukoliko i to odbiju, kaži im da će plaćati glavarinu, pa ako potvrdno odgovore a ti prihvati i budi zadovoljan..."

Što se tiče rasprave o *nevjerničkoj zemlji* i *islamskoj zemlji* nema potreba da o tome ovdje govorimo. O tome ima jedna naša ranija rasprava pa neka se na nju obrati onaj ko želi da se šire upozna.

Fikret Karčić – Mustafa Jahić

AN IMPORTANT FETWA ON THE EMIGRATION OF BOSNIAN MOSLEMS IN THE TIME OF AUSTRO-HUNGARIAN RULE

Summary

In 1909 the Egyptian journal *Menar*, the magazine issued by the Islamic Reforms Movement, printed a fetwa (an answer on the question concerning religious matters) on the emigration of Bosnian Moslems after the Austro-Hungarian Annexation of Bosnia and Herzegovina. The fetwa was published by the renowned Islamic expert Mohammed Rashid Rida (1865–1935), answering the question sent to the editorial board of the *Menar* by Muhamed Zahirudin Tarabari (1882–1957), at that time the student in the Fejzija Madrasah (higher religious school) at Travnik, Bosnia.

In the aforementioned fetwa M. R. Rida put forward the shariat (Moslem religious law) arguments in favor of the opinion that Bosnia and Herzegovina had not become "an enemy territory" (*dar-ul-harb*) after the annexation, so the Moslem religious law did not ask the Moslems to emigrate from it.

This fetwa was unknown until now. Its integral text was published along with the Serbo-Croat translation and the necessary explanations.